

– átépülésében, megrendülésében” (453.). A költő utóéletére vonatkozó tanulmányok közül Gyertyán Erviné a legizgalmasabb, s a legtöbb tanulással szolgáló. Gyertyán látszólag csak két könyv – Vágó Márta és Révai József könyvének – tanulságait igyekszik megfogalmazni, valójában azonban a József Attila-kép – elsősorban felszabadulásunk utáni – „történetének” differenciált felrajzolását végzi el, tényekkel bizonyítva, milyenek voltak „József Attila megítélésének a hullámvázai kultúrpolitikánkban” (89.).

S végül még egy közös sajátosság: több dolgozat is tanúskodik arról, hogy szerzőiknek nem szándéka már merev példává magasztosítani a költőt. „Nem problémátlan, egyenes vonalú folyamatot rajzolunk ott, ahol valójában bonyolult, küzdelmes fejlődés zajlott le.” – írja Aczél György (15.), „mi sem áll távolabb József Attilától, mint hogy példává, mintává, kánonná tegyük” – fogalmazza meg Szabolcsi Miklós. S ebben a szellemben közelíti meg az életművet Bokor László is, amikor a költő újításainak túlhajtásaiból idéz példákat (330.), és Danyi Magdolna József Attila iránti tisztelete is éppen abban nyilvánul meg, hogy „lemeri” írni: *A kozmosz éneke* „költői-csztétikai eredménynek nem teljes értékű” (197.). Remélhető, hogy ez lesz a József Attila-kutatás iránya a jövőben: felmutatni az életmű minden fontos értékét, de nyíltan bevallani a hiányokat és a tévedéseket is. Vonatkozzék ez ne csak József Attila, de kutatóinak tévedéseire is! (Kossuth, Magvető, Magyar Helikon 1980.)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

ROMÁNIAI MAGYAR KÖLTŐ PRÓZAI ÍRÁSAI

KISS JENŐ: *EMBERKÖZELBŐL*

„Irodalomtudományunk mind a mai napig adós a romániai magyar irodalom történetével” – írta a szerző 1969-ben. Annál értékesebbek – tehetnénk hozzá – az olyan tanulmánygyűjtemények, mint amilyen nemrégiben Székely János, most pedig Kiss Jenő könyve: mind a kettő hiánypótló szerepet tölt be egy sereg romániai magyar író és képzőművész bemutatásával. Ezt a bemutatót Kiss egy sor román író és költő méltatásával tetézi, amellet, akárcsak Székely, számos elvi-elméleti kérdést is fölvet, s Székellyel együtt elképzelést nyújt a romániai irodalmi és művészeti életről.

Kiss Jenő ma alighanem a romániai magyar irodalom doyenje: már a 30-as években számon tartott költő, műfordító és kritikus volt, amikor

itthon elsősorban Áprilyt, Reményiket, Szemlért, Bartalist, Dsidát ismertük az erdélyi költők közül. Őnéletrajzi utalásaiból kiderül, hogy 1912-ben született a mezősegi Mócs községben, paraszti családból, első verseskötete, a *Kormos úvegen* 1937-ben jelent meg, sokoldalú munkáját a folyóiratszerkesztés, a versírás és a műfordítás között osztotta meg, s ma Kolozsvárott él. Ifjúkorában festészet, szobrászat, zene és költészet között kereste a magában érzett művészi képességnek legmegfelelőbb kifejezési formát. Végül a költészetnél kötött ki, de kritikusi nem ok nélkül mondják, hogy leírásaiban sok a festői elem, a versben nagy jelentőséget tulajdonít a zenei hatásoknak, s alakjai szoborszerűen megmintáztak. Nyilván ez a sokoldalúság teszi alkalmassá képzőművészeti kritikák írására is.

Testes gyűjteményes kötete csaknem fél évszázadot átfogó, öt ciklusba keretezett, különféle műfajú prózai írásait foglalja össze. Ez magyarázza-menti a tartalom vegyességét, de ez színezi változatossá is. A kötet legrégebb kritikái 1933-ban datálódtak, a legújabb írások 1977-ből valók. A fárasztóvá-válásnak eleve gátat vet az, hogy mind a 87 írás rövid terjedelmű, a leghosszabb is csak néhány lapnyi. Szövegükben nyoma sincs a filológiai erőlködésnek, az elvont tudóskodásnak. Lehet, hogy ez egyfelől hiányossága is tudományos szempontból, másfelől azonban ez avatja a miniatűr tanulmányokat könnyed, élvezetes olvasmánnyá. A kötet címét az magyarázza, hogy Kiss mindig az alkotó emberrel, a szerzőjükkel együtt vizsgálja és láttatja az irodalmi műveket és jelenségeket. Legtöbb „modellje” személyes ismerőse, és ezzel a szemlélettel szinte az olvasónak is ismerőseivé válnak. „... az író nemcsak író, hanem ember is – vallja Kiss tudatosan –, és én e kettő harmóniájára mindig nagyon sokat adtam.” (306.)

A kötet első ciklusa – *Mű és alkotó-emberközelből* címmel – nagyrészt emlékeztetéseket tartalmaz, részben a szerző élményeiből, részben élőszóban elmondott alkalmi beszédeiből. (Például Petőfinek, Creangának, Jebeleanunak, Asztalos Istvánnak két-három írást is szentel, de szó esik Coşbucról, Argheziről, Sadoveanuról, Caragialeról, Gurghianuról, Lucien Blagaról, George Bacoviáról, Eminescuról, Cicerone Theodorescuról, Costa Careiról, Dsida Jenőről, Böződi Györgyről, Szabédi Lászlóról, Molter Károlyról, Horváth Imréről, Szemlér Ferencről, Bartalis Jánosról is.) Ezekben az írásokban Kiss alapállása nem a szigorú kritikuse, hanem a műelemző esszéistáé, az élvező olvasóé vagy az ünnepi szónoké, aki elragadtatottan gyönyörködik az irodalmi művekben, és saját művészi gyakorlata jóvoltából, a szép szó erejével hozzáértően és érdekeltően meg is tudja fogalmazni észrevételeit. A belső lelkesedés, valami „szent hevület”, az irodalom szolgálatának odaadó szenvedélye teszi rokonszenvenné minden meg-

emlékezését: Petőfinek még a „rossz rímeiről” is kimutatja, hogy művészi hatás eszközei.

Könyvének lapjain, mint felsoroltuk, váltakozva jelennek meg a hazai és az erdélyi magyar és a román irodalom kiválóságai, s éppen ez a „szolgálat” egyik oldala Kiss művében: valóban *szellemi hidat* épít ő is a magyar és a román nép között, ahogy a két nép viszonyát legszebb vágyainkban elképzeljük. Ő maga írja, hogy tudatosan Petőfi, Ady és József Attila új erkölcsi és politikai magatartását követi, „amely a múlt hibáival leszámolva s minden kódós hungarocentrizmust félretéve a dunamenti népek összefogása, egymás értékeinek kölcsönös megbecsülése mellett szállt síkra” (59.). Amit a költőkben elsősorban értékel, az a *népiség*, a nép képviselőtének értelmében, – méghozzá nemcsak a maga népéé, soviniszta módra, hanem nagyon is internacionálisan. Kiss eszménye a társadalmi valósággal állandóan kapcsolatban álló, szemét a közösségi problémákon tartó íróember.

Ezt az eszményt testesíti meg ő maga is. Harmonikusban egyesíti magában a költőt és az értekező író: kis tanulmányait is többnyire költői stílusban és szerkesztésben fogalmazza meg. Sajátos eszköze a metaforikus *költői kép*, amellyel nemegyszer elvont sajátosságokat is szemléletessé tud tenni. Például Aurel Gurghianu magatartását és költészetét szülőföldjének folyójához hasonlítja: a Maros „nem az a víz, mely rohan és harsog . . . , de mélysége van és ellenállhatatlan sodrása” (76.). Ugyanígy „A lassú folyású folyó sorsa a Marconnyé: árad, de nem sodor. Hatalmas területeket önt el, de éppen nagy kiterjedésénél fogva veszít mélységéből, nem csap össze a fejünk felett: övig is alig ér . . .” (159. Marconny Tibor 1934-ben kiadott, *Az ember ellen* című verseskötetéről van szó.) Szabó Lőrinc 1936-ban megjelent *Különbekéjének* olvasója „Örömmel telik el, mert végre olyan verseskötetet vehetett kezébe, mely a töretlen művészi élvezeten túl, az intellektuális ingyenc számára is tartogat válogatott és ízletesebbnél ízletesebb falatokat – de ugyanakkor letörten veszi észre, hogy ez az ingyencmester, e páratlan szakács a lehető legmélyebb undorral főzi és tálalja fel feledhetetlen étkeit, s utálatának fintora nemcsak a tökéletes étkeknek szól, de nekünk is, akik azokat elfogyasztjuk.” (173.) A fiatal Jékely Zoltán lírája „az este nyíló virágokra emlékeztet, napfénnel szemben érzékeny szirmai csak a szürkület érintésére engednek zsugorodottságukból, bomolnak ki s mutatják meg igazi színösszetételüket.” (176.) Toldalaghy Pál verseiről: „E gyermekteg dallamok, e zsenge, harmaton átcsengő rímek még annyira törekenyek, hogy mihelyt szigorúbban nyúlunk hozzájuk, mindjárt össze is roppannak ujjaink alatt . . . Toldalaghy a kicsírázott versanyagot nem hagyja átmenni a természetes fejlődés fontos szakaszain, hanem mihelyt kidugta fejét az élmények

televényéből, mesterséges eszközökkel azonnal virágba segíti. Nála minden *csak* virág, a szár büszke magatartása s a levelek elmélyítő zöldje nélkül.” (182.) Saját költészetéről: „Az nem is lehet elvárni egy életműtől, hogy csupa kiemelkedő alkotásból álljon. Ahol csúcok vannak, ott vannak völgyek is. Éppen azokból emelkednek ki a csúcok. Az olvasó szeme persze ezeken akad meg; hogy a völgyek szétszórt s talán rejtettebb szépségeit is felfedezze a maga számára, ahhoz – mint egy tájat – be kell barangolnia az *egész* életművet . . .” (302.)

S Kissnek jó füle, kiváló érzéke van a versek rejtett értékeinek fölfedezéséhez. Ez – mondja –, a mesterségéből következik: „a gyakorlott lapszerkesztőé, akinek füle és szeme idők folyamán eléggé élessé válik a rejtett, még sok esetleges mögött megbúvó írói képességek értékelésére is” (257.). Ezt bizonyítja a kötet második, *Könyvek és írók* című ciklusa, amely lényegében kritikákat tartalmaz, hazai és romániai írókról-költőkről, Sértő Kálmántól Beniucig, a versíró Gáldi Lászlótól Szemlér Ferencig. Világos, szókimondó, magvas kritikák, nemegyszer egy-két oldalon is szuggesztív portrét nyújtanak. Kiss láthatóan a mondanivaló, a tartalom elsődlegességét tartja szem előtt, de a költő vagy a mű formai, művészi kellékárának értékeléséről – vagy hibáztatásáról sem feledkezik meg soha. Megnyilatkozásaiból világossá válik, hogy ízlése *konzervatív*. Ezt nem feltétlenül hátrányként említjük, – már csak azért sem, mert konzervativizmusa nem támadó jellegű, legfeljebb elfogult helyenként, például Kassáknak csak öregkori, „le-higgadt” műveit értékeli. Egyébként azokról ír, akiket megért és szeret. A „mai művészeti felfogásokkal”, a „stiláris tétovaságokkal, homályos kapcsolódásokkal, a gondolatársítások nehezen követhető rapszodikus-ságával”, „az európai líra szélsőségeivel”, „a századforduló modernista csábításaival” láthatóan a közérthetőséget állítja szembe, amelyet ő *a stílus demokratizmusával* azonosít, s a kifejezés pontosságát és világosságát, a félreérthetetlen gondolatközlést érti rajta. A költői mesterkedések, a bravúrkodás helyett a művészi egyszerűséget részesíti előnyben, mert meggyőződése, hogy „egyszerűen írni nehezebb, mint bonyolultan” (56.). „Az ember azért ír, mert gondolatokat és érzelmeket akar kifejezni, s azokkal hatni az emberekre”; tehát közérthetően és felfoghatóan illik írnia. Az „újat” az irodalomban nem annyira a külső megjelenési formában látja, mint inkább abban, hogy az író mai módon és a maga fejével gondolkodik. „Az *egyéniség* a döntő az irodalomban; ami új egy kimagasló egyéniségben, az újat jelent az irodalom számára is.” (328.) A 30-as években nyilván Kiss is azok közé tartozott, akik „az erdélyi vers fejlődési vonalát a népfájdalmak fokozottabb megértésében” látták, – vagyis a szociális költészetben.

Mint kritikus, kereken kimondja véleményét, különösen a műfordításokat bírálja meg részletesen (például Székely János Beniucfordításait). Mindegyik költőnél pontosan, cím szerint megnevezi a szerinte legjobb verseket, de rendszerint a nem-tetszőket sem hallgatja el. A megbírált költőkben nem azt keresi (fitogtatva saját tájékozottságát), hogy milyen hatások alatt állnak, milyen mintaképeket követnek, hanem azt vizsgálja, mit adnak önmagukból, költői természetük legjobb útját követik-e, és hogyan tesznek eleget a művészség követelményeinek. Hogy jó szeme volt, azt bizonyítja az, hogy fiatal, a 30-as években induló költők (Sértő, Jankovich, Vas István, Fodor József, Jékely Zoltán, Takáts Gyula stb.) első köteteiből levont kritikusi észleletei, jóslásai később többnyire igazolódtak. Ennél nagyobb sikere aligha lehet kritikusnak.

Külön ciklus szól – *A művészet változatai* címmel – képzőművészekről: néhány festőről, szobrászról, kiállításról. Érdekesebb *A válaszok kérdésekre* című ciklus, amely sajtó- és rádióbeszélgetéseket foglal egybe. Ezekben Kiss interjúalanyként nyilatkozik önmagáról, munkásságáról, művészeti és irodalmi problémákról. Vallomásaiból – akárcsak a kötet többi írásából is – számos *tanulság* vonható le, amely a mi irodalmi életünkben is hozzájárulhat bizonyos problémák tisztázásához. Igen tanulságos például az, amit a *műfordítás* elveiről vall. Ő maga rengeteget fordított, főképpen román költőkből és írókból, például öt kötetben szinte az egész román népballadaköltészetet áttolmácsolta a hagyományos balladaformáktól a hősi balladatípuson át egészen az elbeszélő jellegű karácsonyi énekekig, kolindákig. Szerinte nem az ún. tükör-fordítás az eszmény. „Minden fordítás – mint ismeretes – kisebb-nagyobb kompromisszum, s az a jó műfordító, aki tisztában van vele, mit kell feltétlenül megőriznie az eredetiből, mit hagyhat el, és mit helyettesíthet.” (127.) A lényeg az, hogy *egészében* legyen hiteles a fordítás, egészében hasson úgy, mint az eredeti mű. Idézi Argehei szellemes mondását: „A fordítás olyan, mint a nő: ha szép, nem hű, vagy ha hű, nem szép.” (305.)

Figyelemre méltó *a népiségről* vallott felfogása is: a népiség a költő saját népében gyökerező általános népi szemlélet, amely természet-szerűen realista és közvetlen. Kiss helytállóan mutat rá, hogy magyar-nak vagy román-nak lenni nemcsak nyelvkérdés, hanem *életérzés* is. A népiség, a népi erő felmagasztalása nála nem magáévá tett elmélet, hanem, úgy látszik, veleszületett meggyőződés, belső tudat, hiszen ő maga „a nép fiának”, „a nép költőjének” érzi magát. Ezért nem érződik szólamnak, ha oly sokszor hangoztatja a nép élet-, irodalom- és tehetségteremtő erejét, vagy ha azt állítja, hogy egy nép gondolkodásbeli és lelki tulajdonságait a népköltészet fejezi ki a legmélyebben. *A kritikáról*

is nagyon józan felfogást vall: „jó és hasznos, ha helyes irányba tudja terelni az író érdeklődését, ha rá tudja ébreszteni saját képességeire, s azokat így kibontakozáshoz segíti; de végső fokon nem a kritikus dönti el, mit is ér egy könyv, hanem az idő mondja ki a végső szót.” (309.)

Látható, hogy Kiss közhelyszerűnek tűnő igazságokat sem átal leírni, ha úgy érzi, hogy gondolatmenete világosabb, félreérthetlenebb lesz tőlük. Ilyen az a meggyőződése is, hogy az írás: kemény munkateljesítmény, nemcsak szellemi, hanem fizikai értelemben is. Egy jó vers, novella, regény nemcsak a tehetség diadala, hanem az emberi munka diadala is. „Akinék bármily kis köze is van az alkotáshoz, jól tudja, mit jelent egyetlen igaz és alkatában hibátlan mondatot megfogalmazni.” (46.) Persze, azt a mámort sem tagadja, amelyet a leírt szó szerez. Hasznosak a maga *folyóíratszerkesztői* munkásságából merített tapasztalatok is. Például az Utunk című folyóirat szerkesztősége minden megjelent szám után nyilvános számbírálatot rendezett, amelyen a belső és külső munkatársakon kívül olvasók is megjelentek, és senki sem rejtette véka alá véleményét. „Lapot demokratikusabb légkörben aligha szerkesztettek addig!” – teszi hozzá bizonyos elégedettséggel (104.). A maga szerkesztői gyakorlatáról ezt írja: „minden szerző írását úgy tekintettem, mintha a magamé lett volna” (330.). Szerkesztői eszményképe Kuncz Aladár, aki „mindenkiből a legjobbat, legsajátosabbat tudta » kibűvölni«, » kihegedülni«”. (330–331.)

A kötet ötödik ciklusa, a *Változások*, riportszerű írásokat közöl, amelyekben a szerző elsősorban a felszabadulás óta az országban, az irodalomban, az emberi magatartásban megnyilvánuló változásokra szentel figyelmet.

Ez a tanulmánykötet kétségkívül nem egy tudós, hanem egy sokoldalú költő műve, aki az írói–szerkesztői–műfordítói tevékenységet egész életén keresztül áldozatos *szolgálatnak* fogta fel. Művéből kiderül, milyen szerény körülmények között élt: egész életművét konyhasztalon írta meg („íróasztalom odahaza nem volt és nincs ma sem”), saját országának bebarangolásán túl, Szocsin, Jaltán és Magyarországon kívül sehol sem járt. Talán azért is korlátozza olyan szűkre látókörét tanulmányaiban: magyarokon és románokon kívül még csak nem is említ más írókat, s írásai, említettük, mind rövid lélegzetűek. Fölvetődhetik a kérdés: mi értelme van régi kritikákat újraközölni? Vajon kiadták volna-e ezt a próza-kötetet, ha nem egy jelentős költő áll mögötte? Nos, a kritikáknak évtizedek múltán is megvan az irodalomtörténeti dokumentum-értékük, a tágabb horizont hiányáért pedig kárpótol a szerző személyi varázsa. A kötet címe – és a szerzőnek az az elve, hogy „a költő mindig önmagáról vall” (307.) – rá is áll: miniatűr tanulmányaiból és kritikáiból nemcsak egy sor magyar és román író-

költő vonásai rajzolódnak ki, hanem egy minden írásán átsugárzó, gazdag gondolat- és érzelevilágú, konzervatív, de józan és rokonszenves emberi és költői egyéniség is. (Dacia, 1979.)

MAKAY GUSZTÁV

BÉCSY TAMÁS: A DRÁMAELMÉLET ÉS DRAMATURGIA CSOKONAI MŰVEIBEN

Bécsy Tamás dolgozatait – megszokhattuk már – mindig módszertani igényesség, rendszeralkotási kedv jellemzi, és ezek a tulajdonságok arra készítetik az olvasót (ideértve a recenzenst is), hogy írásait a szerző gondolatrendszerébe illeszkedve, annak körén belül kövesse. Nincs másképpen most sem, amikor Csokonai négy színművének elemzésére vállalkozott. Korábban, nagy sikerű könyvében megfogalmazott drámamodellizációs rendjét követve, valamennyit középpontos drámának találja, azaz olyannak, amelyben „a középpont mindenkire ’rákényszeríti’ a hozzávaló viszonyulásokat, s ekkor a cselekmény a középpont tartalmának és a hozzá való különböző viszonyoknak megmutatása révén jön létre.” (12.) A középpontokat Bécsy a *Tempefői* esetében a költőhivatás társadalmi fontosságában (24.), a *Gersonnál* a kísértetjárás megítélésében (51.), a *Cultura* című vígjátékban a címadó fogalom értelmezésében (74–75.), végül a *Karnyóné* esetében az álságos látszatvilág leleplezésében látja (85–88.). Ezeket a mozzanatokat összekötve, az 1793 és 1799 közötti Csokonainak valóban szép, felvilágosodott problémalistáját kapjuk meg.

Bécsy ezúttal is szolgált módszertani újdonsággal, megkülönböztetve egymástól – Almási Miklós egyik gondolatát továbbépítve – a drámaelmélet és a dramaturgia elemzési feladatait. Az előbbi „azokkal a törvényszerűségekkel foglalkozik, amelyek a dráma mögött levő életétekből elsődlegesen közvetlenül vezethetők le” (15–16.), míg a dramaturgia „a bemutatásban érvényesülő törvényszerűségekkel foglalkozik . . .” (17.) Gondolatmenetének megfelelően Bécsy ezért a „nagy dráma” kritériumát a kétféle követelményrendszer egyidejű, magas szintű megvalósításában keresi. A termékeny szempont bekapcsolásával kialakított értékrend egyébként a drámatörténet hagyományos fel fogásához meglehetősen közelálló eredményt hoz: a *Karnyóné* a legjobb Csokonai-színmű, a *Tempefői* dramaturgiai fogyatékoságai helyezik